

XLIV. konference archeologie středověku přinesla množství příspěvků týkajících se různých témat výzkumu nejen raného středověku, ale i bohatou diskuzi. Závěr konference byl zastíněn nečekaným úmrtím T. Durdíka.

Stanislav Vohryzek

Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Zostavili Juraj Šedivý a Tatiana Štefanovičová. Slovar: Bratislava 2012, 607 stran, barevné a čiernobíle ilustrácie v textu, DVD príloha. ISBN 978-80-556-0330-8.

Ačkoli hlavní město Slovenska, Bratislava, nepatří mezi ta města, jejichž celkové zpracování dějinného vývoje by bylo v minulosti opomíjeno (připomeňme zejména iniciativu Dariny Lehotské už z 60. let minulého století, opakovanou pak ještě v 80. letech, kdy ovšem plánované vydávání vícesvazkových dějin města přerušila „sametová revoluce“), je pro historickou obec velmi vítané, že se v současnosti realizuje vydávání tzv. velkých dějin tohoto města, rozvržené na celkem pět svazků. Čtenářům se tak nyní dostává do rukou první díl, zaměřený na dlouhé období od charakteristiky prvotních forem osídlení v tomto geograficky významném prostoru, určeném soutokem dvou řek, až po zformování se podmínek pro institucionalizaci středověkého města právě někdy na přelomu 12. a 13. století, kde zatím výklad končí.

Jak je už z prvního pohledu zřejmé, jde o publikaci velmi výpravnou, odpovídající vysokému standardu publikací vydávaných prestižním nakladatelstvím Slovar. Jeden z hlavních editorů publikace, Juraj Šedivý, naznačuje v úvodu, jaká shoda okolností vedla právě k výběru tohoto nakladatelství a také ke vzniku občanského sdružení Historia Posoniensis, které od roku 2008 sdružuje sestavovatele jednotlivých plánovaných svazků velkých dějin města a jež následně, za účelem odpovídající finanční základny pro realizaci náročného projektu, uzavřelo smlouvu s městem Bratislava a Muzeem města Bratislavy. Stejně tak je na první pohled patrné, že se k přípravě prvního svazku spojilo více než třicet převážně slovenských autorů (po jednom rovněž z České republiky – Libor Petr –, Maďarska – László Veszprémy – a z Rakouska – Herwig Wolfram), přičemž jejich stručné profesní charakteristiky, uvedené na závěr svazku, vypovídají o tom, že jde – vzhledem k širokému časovému rozvržení svazku – o specialisty různých profesí (historiky, archeology, antropology, přírodovědce atd.), zastupující více badatelských generací. Z řad archeologů je pak i druhá editorka svazku, Tatiana Štefanovičová.

Nápadité rovněž je, že editoři jednotlivých proponovaných svazků nevyužívají jen současného jména hlavního města Slovenska, ale pro jednotlivé svazky volí jako určující ten název města, který ve zkoumaném období převažoval (v podtitulu prvního svazku tedy Brezalauspurc, pro středověké město od začátku 13. století do začátku 16. století označení Posonium, pro období do konce 18. století, kdy šlo v důsledku osmanského vpádu o hlavní město habsburských Uher, název Pressburg, v následném období do vytvoření ČSR pro multinárodní společenství alternativní označení Pressburg, Pozsony i Prešporok a konečně od roku 1919 do konce 20. století jediný adekvátní název Bratislava). Z tohoto náčrtu je jisté také evidentní, že časové rozložení svazků „nekopíruje“ klasicistickou dějinnou periodizaci, ale přednostně respektuje zlomové etapy ve vývoji města, respektive území, na němž se rozkládá. V úvodu je rovněž naznačeno, s jakými metodickými problémy se autoři museli vyrovnávat. Kromě zmíněných potíží s adekvátním přepisem (a mnohdy bohužel i s dnešní lokalizací) v pramenech uváděných toponym to byla rovněž stávající nejednotnost v používání odborných termínů (časný či raný středověk, vhodnost využití „křesťanské éry“ při udávání letopočtu) a nejednotnost v přepisu cizích jmen (německých, latinských či případně i z jiných jazyků a adekvátnost jejich slovenského skloňování). Sestavovatelé se jistě vhodně kloní u osobních jmen ke slovakizaci křesťanských jmen, zatímco u příjmení a přízvisek se rozhodují pro dobově nejfrekventovanější (respektive standardizovanou) podobu, což v opodstatněných případech, jak bylo naznačeno u samotného jména Bratislava, platí i u geografických názvů. Podobně i u etnonym se upřednostňuje podoba doložená v dobových pramenech (neuzivá se tedy označení „staří Maďaři“ či neadekvátní pojmenování Mongolů jako Tataři apod.).

Ještě náročnější ovšem bylo vyjasnění celkové koncepce vícesvazkových dějin Bratislavy. Jak naznačuje úvod, cílem editorů bylo připravit moderně strukturované dílo z oblasti urbánní historie, které by se snažilo alespoň do jisté míry oprostít od vžitých modelů při přípravě děl podobného zaměření. Tak zatímco nebylo na jedné straně možné rezignovat na tzv. událostní dějiny a zhodnocení stávající historiografie, na straně druhé si sestavovatelé svazků vytyčili za úkol nepodávat v uvozujičích kapitolách jen popisně přírodní charakteristiku území, ale snažili se primárně zaměřit na ekologické momenty, totiž vztah životního prostředí a na něm se formujících sídlištních útvarů. Novum má také představovat tzv. tematická analýza, v rámci níž se chtějí autoři soustředit na vybrané fenomény (skupinové identity, role ženy a rodiny, výroby a obchodu, výtvarný a hudební projev, nové kontexty

role určitých osobností, role „genia loci“ ad.) a sledovat jejich vývoj v delší časové perspektivě (při současném vědomí, že takovýto výklad je silně závislý na individualitě historika a reprezentuje tedy jeho „konstrukt dějin“). Co je rovněž nové, je respekt k možnosti tzv. „vícevrstevného“ čtení, který je dobře ověřitelný už u prvního svazku monografie. V tomto ohledu lze říci už na tomto místě, že záměr se zcela podařilo naplnit. Nejen že různá barevná i černobílá vyobrazení (od map přes fotografie terénu, nálezyových situací, písemných i hmotných pramenů po „pérovky“ s rekonstrukcemi dobových předmětů) jsou graficky citlivě doslova vkomponována do textu (samozřejmě jsou jejich pečlivé popisky v kurzívě), ale využívá se i vhodného členění textu. K hlavnímu textu, rozvrženému do dvou sloupců, je totiž ještě podle potřeby připojován barevně odlišený marginální sloupec s vysvětlujícími anebo doplňujícími informacemi (respektive vlastně jakýsi komentář) a hlavní text je rozčleňován do poddlů za využití rovněž barevně odlišných „podnázvů“. Rychlejší orientaci pak ještě umožňují „ztučněná“ slova a slovní spojení, vystihující obsah určitého odstavce nebo i delší části výkladu.

Jak tedy struktura a tematizace první svazku naplňuje naznačené cíle? Monografie se, kromě zmiňovaného úvodu nastiňujícího celkové záměry sestavovatelů velkých dějin Bratislavy, člení na čtyři základní celky, totiž **Království přírody a osady člověka, Dějiny Bratislavy a jejího okolí v toku času, Vybrané kapitoly z nejstarších dějin Bratislavy a Od sběru starožitností k profesionálním výzkumům**. Doplněna je pak samozřejmě příslušným vědecko-informačním aparátem, o němž se zmíníme níže. Zatímco první blok sleduje geologickou minulost bratislavského regionu, tedy severozápadní část Podunajské nížiny v podhůří Malých Karpat, a doložitelnou prehistorickou faunu a flóru, druhý, nejobsáhlejší blok je členěn na devět kapitol, jejichž hlavní názvy a zpřesňující podnázvy výmluvně naznačují hlavní vývojová období, vnitřně ještě detailizovaná. Názvy a podnázvy kapitol znějí: **První lidé na území dnešního města** (paleolit a mezolit – starší a střední doba kamenná 500 000? až 5600 let př. n. l., zpracoval Zdeněk Farkaš), **Člověk přetváří přírodu** (neolit a eneolit – mladší a pozdní doba kamenná 5600 až 2300/2000 let př. n. l., zpracovali Zdeněk Farkaš, Ivan Kuzma), **Čas kovových zbraní a šperků** (doba bronzová 2300–800 př. n. l. a starší doba železná 800–500 př. n. l., zpracovali Juraj Bartík, Katarína Harmadyová, Etela Studeníková, Drahoslav Hulínek), **Od keltských osad k opidum** (mladší doba železná – druhá polovina 5. století př. n. l. až přelom letopočtu, zpracovali Igor Bazovský, Radoslav Čambal, Andrej Vrtel, Katarína Harmadyová, Margaréta Musilová, Branislav Lesák, Branislav Resutík, Eva Kolníková), **Na hranici Římského impéria** (doba římská na území dnešní Bratislavy – 1.–4. století, zpracovali Vladimír Varsik, Herwig Wolfram, Titus Kolník, Jaroslava Schmidtová, Katarína Harmadyová, Eva Kolníková), **Jezdci a rolníci** (období stěhování národů a slovansko-avarské období – 5.–8. století, zpracovali Herwig Wolfram, Vladimír Turčan, Katarína Harmadyová, Jaroslava Schmidtová, Matej Ruttikay, Tatiana Štefanovičová), **Brezalauspurc a Dowina – hradíště nad Dunajem a Moravou** (osídlení Bratislavy a okolí ve velkomoravském a povelkomoravském období – 9.–10. století, zpracovali Ján Steinhübel, László Veszprémy, Tatiana Štefanovičová, Ján Hunka, Branislav Lesák, Margaréta Musilová, Vladimír Turčan, Ivan Kuzma, Katarína Harmadyová), **Uherský hrad Preslava/Prešporok a jeho podhradí** (Bratislava a její okolí od 10. do začátku 13. století, zpracovali Ján Steinhübel, Juraj Šedivý, Tatiana Štefanovičová, Branislav Lesák, Margaréta Musilová, Vladimír Turčan, Katarína Harmadyová, Ján Hunka) a **Od županova podhradí ke královskému městu** (vývoj Prešporoku/Bratislavy do konce 12. století, zpracoval Juraj Šedivý).

Ve třetím oddíle Vybrané kapitoly z nejstarších dějin Bratislavy jsou – v souladu s navozenou koncepcí – rozebírány různé kulturně-historické fenomény v širším dějinném horizontu. Zatímco první kapitola je věnována **Názvům osídlení na území města Bratislavy do konce 12. století** (zpracoval Juraj Šedivý), další sledují **Komunikace, cesty a dálkové kontakty v oblasti Bratislavy** (zpracovali Zdeněk Farkaš a Eduard Krekovič), **Oblast Bratislavy jako strategické území fortifikací** (zpracoval Zdeněk Farkaš), typy obytných objektů pod titulem **Od chatrče ke kamennému domu** (zpracoval Peter Šalkovský), **Náboženské představy a pohřební ritus** (zpracoval Pavol Jelínek) a pozornosti se dostává i zhodnocení antropologických nálezů v kapitole **Stopy dávných lidských osudů** (zpracovala Alena Šefčáková), jakož i historiograficky módním otázkám tradování a způsobům recepce dávných dějů v novověku v kapitole **Jak se vzpomínalo na nejstarší dějiny Bratislavy** (zpracovala Elena Mannová). Další doplňující, ale stejně důležité pohledy přináší poslední oddíl nazvaný, jak již bylo uvedeno, **Od sbírání starožitností k profesionálním výzkumům, který hodnotí přínosy různých badatelských institucí i jednotlivých osobností na poli hlubšího poznávání dějin Bratislavy a jejího okolí v kapitole Odkrývání nejstarších dějin Bratislavy**. Člení se na dvě podkapitoly: **Výzkumy, instituce a badatelé** (zpracovala Magdaléna Pichlerová) a samostatně je pojednána i jedna ze specifických výzkumných archeologických metod, totiž **Letecká archeologie na území Bratislavy** (zpracoval Ivan Kuzma).

Ačkoli ve druhé, stěžejní kapitole jde tedy o výklad sledující základní časovou osu, je markantní, že jednotliví autoři (a označení podkapitol ani není možné pro jejich početnost na tomto místě naznačit) reflektují nejdůležitější výsledky svých předchozích výzkumů, jichž skutečně na daném teritoriu pro zminěná historická údobí nebylo málo. Zatímco prvních pět podkapitol staví z pochopitelných důvodů

na archeologických výzkumech, prováděných ovšem značně systematicky, pro další období, počínaje římským, už je možné takto získávané poznatky doplňovat i písemnými prameny, byť na historické prameny domácího původu je nutné si počkat až do 12. století. Ačkoli vzhledem k množství účastných odborníků mohl výklad trpět jejich přirozenou snahou uplatnit co nejvíce poznatků jim důvěrně známých, editorům se podařilo udržet proporčnost a razanci výkladu, totiž jeho hlavní linii, doplňovanou ilustrativními „podtématy“. Ve všech kapitolách je uplatněn onen výše zmíněný antropologický, potažmo sociologický aspekt, totiž vztah osidlenců k zdejšímu prostředí i jejich vazby navzájem v dobových společenstvích. Zájem je rovnoměrně rozložen jak na sledování života ve správních centrech (oppidum, hradiště, hrady – Devín a Bratislavský hrad), tak na život v „podhradí“ v širším slova smyslu, respektive současně na představy o „posmrtném životě“, dešifrovatelné z bohatých nálezů z pohřebišť různých dob.

Strategicky i přírodně výhodné prostředí, jímž vedly důležité mezinárodní obchodní tahy, přitahovalo osadníky od nepaměti a bylo také dějištěm mnoha významných událostí, jež zasvěceným znalcům historie není zapotřebí zvláště připomínat. V okolí Bratislavy se tak podařilo identifikovat pozůstatky všech známých prehistorických kultur, přičemž vyvrcholení představuje mladší doba železná s nejvýznamnějším oppidem v celém středním Podunajsku, které zbudoval bójský kmenový svaz blíže říčního brodu a na křižovatce dálkových cest. Akropole, jak moderní výzkumy dokládají, se rozkládala více méně v prostoru pozdějšího hradu, obklopena vícerymi nechráněnými osadami výrobního charakteru, z nichž nesporně nejdůležitější byla řemeslně specializovaná na výrobu druhově různorodé keramiky. Kromě různých nástrojů a náčiní ze železa a bronzu jsou dokladem vysoké úrovně zdejšího keltského obyvatelstva a jeho obchodních styků zde ražené mince, přičemž kromě již pověstného Biatec-u se v nedávné době podařilo rozmnožit nálezy zlatých mušlovitých mincí (mezi i nimi i statérů s nápisem Nonnos) i stříbrných tetradrachem.

Poslední objevy na bratislavském hradě také dokládají přímou návaznost zděných staveb v tomto prostoru, zjevně budovaných mistry z antického prostředí. Římané, bojující na přelomu letopočtu s různými ilýrskými, keltskými a posléze germánskými kmeny (především svébskými Markomany a Kvády), byli ohrožováni přímým tlakem na hranici římského impéria až od sklonku 1. století, kdy za císaře Domitiána, který významně posílil obranu provincie, byl vybudován vojenský tábor u jednoho z dunajských ramen v Gerulatě (Bratislava-Rusovce), který byl po zničení v období markomanských válek znovu přebudován. Na tomto území tedy výzkumy odhalily nejen pozůstatky dřevozemního tábora, ale i kamenného kastelu, pozdně antické pevnosti a opevnění. V zázemí tábora byla odkryta civilní osada a pohřebiště a rovněž základy typické zemědělské usedlosti „villa rustica“. Germánské osídlení se pak koncem 1. a v průběhu 2. století rozšiřovalo severně od „limes“ v celém prostoru jihozápadního Slovenska, přičemž jedním ze strategických míst, které se Germáni snažili kontrolovat, byl průnik jantarové stezky do barbarika v okolí Devína, kde byly zjištěny nejstarší germánské hroby a v nedaleké Dúbravce i sídlištní nálezy. V tomto prostoru však evidentně docházelo k jakési symbióze Germánů i Římanů, jelikož z Devína pocházejí mnohé římské nálezy (včetně „terry sigillaty“), a nedávné výzkumy z konce 90. let 20. století zde také jednoznačně doložily vlastní stavební činnost Římanů (starší výzkumy pod vedením českých odborníků z 30. let téhož století na jihovýchodním návrší Devína byly totiž pod dojemem mladších výzkumů reinterpretovány). V blízké Dúbravce byly odkryty pozůstatky římských lázní z první poloviny 3. století, které byly později pozměněny na obytnou budovu, využívanou pravděpodobně jako rezidence jedním z příslušníků germánské nobility. Její dobře rekonstruovatelné základy jsou dokladem jednoho z nejvýraznějších římských stavebních počínů severně od hranic Římské říše. V blízkosti „lázní“ byla navíc odkryta pozoruhodná stavba se sloupovou konstrukcí a maltovou podlahou, datovatelná do poloviny 4. století, která kombinuje germánské a římské stavební prvky. Do období pozdní antiky a počátku období stěhování národů se řadí unikátní nález zuhelnatělého chlebového bochníku a kusů chleba, rovněž z Devína. Současné římské i germánské nálezy tak stavějí archeology i historiky před problém adekvátní interpretace „spolunažování“ obou etnik. Konečný ústup Kvádů i Markomanů ze středodunajského regionu lze pak, jak známo, datovat pod vlivem pohybu dalších germánských kmenů západním směrem na počátek 5. století.

To už se ovšem na levé straně dolního Dunaje začal organizovat stát Hunů, který představoval nebezpečí nejen pro Římany, ale také pro germánské kmeny, nově usazované v Panonii (Ostrogóti, Herulové, Langobardi); že by snad Gótové po stáhnutí římských vojsk osídlili nově střední Podunaj, zůstává zatím v rovině hypotézy. I Langobardi, jejichž velké pohřebiště bylo odkryto u Rusovce, se nakonec po vítězství nad Gepidy rozhodli přesídlit, takže zdejší prostor uvolnili pro nástup Slovanů a Avarů (a není ani vyloučeno, že část jich přešla právě do služeb Avarů). Dlouho nebyly z území Bratislavy známy slovanské památky z nejstaršího období, tedy řádově z poloviny 6. století, výzkumy z 80. let 20. století však identifikovaly několik sídlištních objektů v katastru Dúbravky. Zdejší nálezy vykazují navíc nejen langobardské vlivy, ale některé jsou i dokladem druhotného užití předmětů z pozdě římského období. V poslední třetině 6. století se pak do zdejšího prostoru dostávají kočovní

Avaři, přičemž mnohé nálezy z pohřebišť (Devín, Devínská Nová Ves, Záhorská Bystrica, Vajnory ad.) dokládají evidentně proces slovansko-avarské akulturace. Podle nejnovějších výzkumů se Avaři nevyhnuli ani území bratislavského starého města, ovšem těžiště jejich osídlení zřejmě spočívalo v oblasti Devínské Nové Vsi a Devína. Avarský kaganát rozvrátily na přelomu 8. a 9. století nejprve franské výpravy a posléze slovanské útoky.

V této době se začínají budovat slovanská hradiště jednak jako střediska vznikající slovanské elity, jednak jako ochrana řemeslných center a dálkových cest. Počátky velkomoravského období (Nitranské knížectví bylo v 9. století připojeno k Velkomoravské říši) nejlépe ilustrují systematické výzkumy na bratislavském hradě, probíhající již více než půl století. Byly zde objeveny pozůstatky jak sakrální stavby (bazilika), tak zbytky světských staveb (dokonce kamenných s použitím materiálu z římských staveb) i opevnění, jakož i bohatě vybavené hroby. Ve velkomoravském období ovšem kromě hradu „Preslava“ sehrával velmi důležitou roli devínský hrad, kde byly nově odkryty rovněž pozůstatky sakrální stavby (pochovávaní na zdejších pohřebišti však evidentně nepřekročilo 10. století). Velkomoravské osídlení bylo zjištěno i v podhradí, tam ovšem evidentně na základě systematických archeologických výzkumů se sídelní kontinuitou až do 12. století, a dalších předměstských částech Bratislavy, přičemž velké pohřebišťe odkryté v rekreační oblasti Zlaté Piesky, jehož nálezy bohužel nebyly dosud zcela vyhodnoceny, je svědectvím sociální diferenciaci pohřbívaných.

Některé odkryvy v podhradí bratislavského hradu dosvědčují od 10. století rovněž koexistenci slovanského obyvatelstva s Maďary, neboť, jak naznačeno výše, slovanské osídlení je zde kontinuálně doloženo i pro následující staletí. O vzájemném přizpůsobování se Slovanů a Maďarů ovšem vypovídají už i historické památky, které dovolují rovněž kvalifikovanější úsudky o sociální stratifikaci dobové společnosti. Usídlení Maďarů v bratislavském regionu navíc, jak dokládají nové interpretace pramenů, ovšem nebylo jen záležitostí jednorázovou jako následek známé bitvy u Bratislavy v roce 907 mezi Maďary a Bavorsy, v jejichž vojsku se nespíše uplatnili i moravští bojovníci, ale dlouhodobějším procesem počínajícím přinejmenším v posledním desetiletí 9. století. Diskutabilní zůstává také interpretace průběhu zmíněné bitvy, jelikož staví až na daleko mladším svědectví tzv. Aventina (Johannes Turmair, 1477–1534), který však zřejmě své zpracování historie Bavorů založil na původních historických pramenech. Předložený výklad dostupných pramenů jednoznačně podporuje lokalizaci bitvy k Bratislavě (ač ji někteří maďarští historikové zpochybňují), a to rovněž ve smyslu konečné fáze „zaujetí vlasti“ Maďary a iniciace zániku Východofrancké říše. Jelikož archeologicky nejsou doložitelné stopy násilného zániku „pevnosti“ nad Dunajem, otevírá se prostor k různým hypotézám. Nepochybně však po vzniku Uherského království sehrával bratislavský hrad svou důležitou roli jako centrum komitátu (od konce 20. let 11. století bylo jeho součástí i jihozápadní Nitransko) a pohraniční pevnost, zatímco naopak devínský hrad svůj předchozí význam ztratil. Další výklad naznačuje roli bratislavského hradu za jednotlivých uherských králů 11. a 12. století, a to zejména v souvislosti s jejich mocenskými boji a střety s německými panovníky, na jejichž straně mnohdy vystupovala i česká vojska. Kromě těchto politických dějů, už dobře rekonstruovatelných na základě středověkých narativních pramenů různého původu i některých diplomatických pramenů, jako například vojenského a táborového řádu vydaného v ležení u Bratislavy německým císařem roku 1189 (*datum apud Brezpurc*), je z hlediska strategického významu Bratislavy podstatné, že už za prvního uherského krále Štěpána byly v Bratislavě raženy denáry s nápisem *Prezlava civ/itatis/* a že v tomto období je znám první, jmenem doložitelný pohraniční (zřejmě bratislavský) župan Sebeš.

Naznačené kontinuální, „kulturní“ využívání prostoru v okolí Bratislavy jednotlivými civilizačními uskupeními vedlo tedy od 10. století k postupnému formování se podmínek pro vznik jak vlastního bratislavského hradu nad dunajským brodem, tak i podhradí jako zárodku budoucího města. Velmi důležité rovněž je, že od 10. století probíhal ve zdejších podmínkách poměrně intenzivní proces christianizace, takže kromě vlastního zmíněného komitátu jako světské správní jednotky dělené na tři distrikty, vzniklo rovněž někdy ve druhé polovině 11. století jako základní jednotka církevní správy bratislavské probošství (kapitula) se současnou rolí archidiaconátu. Na bratislavském hradě také vyrostl nad základy velkomoravské baziliky nový kostel, zasvěcený (opět?) nejsvětějšímu Spasiteli.

V následujících stoletích je pak na základě již četnějších historických dokladů rekonstruovatelná kromě jmen a úlohy župana rovněž role županova pomocníka, nazývaného *comes curialis* (jeho pravomoc není možné přesně identifikovat, je ovšem zřejmé, že z této funkce se zjevně později vyvinula funkce kastelánská) i dalších společenských vrstev. Županovým sídlem byl zřejmě románský palác na západní terase hradního návrší, jehož zbytky, datovatelné rámcově do 11.–12. století, byly odkryty archeologickým výzkumem konce 20. století. V županově vojsku sloužili tzv. hradští vojáci (*milites*), vnitřně ovšem také diferencovaní (k specifikům uherských poměrů patřili tzv. *jobagioni*, jejichž označení pravděpodobně pochází z maďarského termínu „lepší“ – *jobb*). Představovali jakousi střední vrstvu bojovníků, kteří už disponovali i pozemkovými majetky v okolí Bratislavy a z nichž většina byla nejméně od počátku 13. století osobně svobodná, zatímco nejnižší složku tvořili hradčani (*castrensens*),

rolníci s vojenskými povinnostmi osobně polosvobodní (král je mohl darovat spolu s půdou). Vojenskou službou hradu byli pravděpodobně povinni ještě *cives/civiles*, jejichž společenské postavení lze odvozovat z dikce dobových uherských zákoníků, není ovšem zřejmé, zda byli úplně osobně svobodní. Naopak vojenskou službou nebyli povinováni tzv. *dvorníci*, polosvobodní obyvatelé širšího hradskeho okrsku, z nichž se, podobně jako z většiny hradčanů, stali v průběhu 13. století poddaní a v nejnižší vrstvě obyčejné obyvatelstvo tvořili samostatně hospodařící rolníci, odvádějící desátek církvi a poplatky za propůjčenou půdu svému pánovi. Mezi lid nepatřili nevolní sluhové (v některých výkladech jako otroci – *servi/ancillae, mancipi*), později závislí sluhové a poddaní. Na druhé straně společenského spektra stála elita, do níž patřili příslušníci „nobility“, totiž velmoži neboli předáci vlivnějších rodů s vojenskými povinnostmi, ale také již vlastními pozemkovými majetky, královi hodnostáři (*comites*) a králem jmenovaní soudci (*iudices*), a z církevních funkcionářů nepochybně kapitulní probošt.

Další archeologické výzkumy, včetně výzkumů pohřebišť na bratislavském hradě i v jádru pozdějšího města, i zprávy historických pramenů pak dovolují kvalifikované úvahy o životním rytmu i potřebách obyvatel hradu i podhradí, respektive i úvahy o jejich etnicitě (či snad dokonce multietnicitě). Kromě slovanského a maďarského obyvatelstva postupně zřetelně získávali na početnosti německy, potažmo i italsky hovořící obyvatelé, které lze sledovat mezi tzv. hosty (*hospites*), mezi něž se ovšem neřadili jen příchozí z jiných evropských zemí, ale i jiných uherských regionů. Tato vrstva obyvatel byla heterogenní i ze sociálního hlediska – patřili sem nejen příslušníci vyšších vojenských vrstev, ale také obchodníci, řemeslníci i běžní rolníci. Zeměpání je jako „hosty“ zvali za účelem zkultivování svých majetků, přičemž je evidentní, že tyto se usazovali jak na královské půdě, tak také na majetcích županů, světských magnátů i církevních institucí.

Výzkumy horizontu 10.–13. století přispěly nejen k poznání další církevní stavby (karner) a kostelního řadového hřbitova, prvního svého druhu, na bratislavském hradě, ale také k poznání románské rotundy na Devine a dalších rotund v prostoru pozdějšího vrcholně středověkého města (v osadách sv. Vavřince a sv. Michala) i v širším bratislavském zázemí. Těmto výzkumům i interpretaci náležejí je v monografii věnována vyčerpávající pozornost (zajímavé jsou například technologické podobnosti bratislavské a vídeňské keramiky). Roli hradního kostela sv. Spasitele převzala po roce 1221 nová církevní stavba v podhradí (na místě mladšího chrámu sv. Martina, vedle níž byla zřejmě již v 12. století zbudována menší rotunda; základy další pak byly odkryty i v poloze pozdějšího kostela sv. Mikuláše a ještě jiné u sv. Vavřince). Jelikož prostorem v blízkosti bratislavského hradu procházely důležité mezinárodní obchodní stezky využívající zdejší brod, není divu, že zde stála také celní stanice (tzv. Vodná věž), kolem níž se rozkládalo také menší podhradské sídliště (Vydrica). V prostoru stále hustěji osídlovaného suburbia (*burgus*) se pak křížovaly významná moravská cesta s Dunajskou. Kromě zmíněných mincí znějících raženými zde uherským králem Štěpánem svděčí o obchodu na staré Dunajské cestě jak další uherské panovnícké ražby, tak sporadicky pro 11. a 12. století nalázané vzácné mince byzantské (panovníků z dynastie Komnenovců) a pak zejména rakouské a štyrské ražby. Ve 13. století se pak v dálkovém obchodě uplatňovaly – nepochybně dle četnosti více nežli uherské denáry – rakouské feniky.

Již bylo uvedeno, že poslední podkapitola druhé kapitoly naznačuje možnosti přerodu bývalého bratislavského podhradí v královské město, a to v kontextu celkového procesu urbanizace v uherském státě, který samozřejmě začínal nejdříve v jeho jižní, charvátské části. Zařazení této překlenovací kapitoly považuji za velmi promyšlené, neboť dovádí vývojové kontury na práh dalšího období, a tedy i svazku, v němž bude naopak podle načrtnuté koncepce zařazena uvozuující kapitola stručně shrnující předchozí vývoj. Tato kapitola se vyrovnává s různými názory starších i současných historiků, z nichž někteří shledávají počátky Bratislavy jako středověkého města už ve 12. století, ovšem přes všechny naznačené významné děje, které se odehrávaly na území Bratislavy ve starších historických obdobích, je zřejmé, že v 11. a 12. století Bratislava sehrávala přednostně roli pohraniční pevnosti a podhradský prostor se stával zastávkou dálkových kupců spíše jen příležitostně. Novější výzkumy nenasvědčují právnímu ani faktickému oddělování se hradu a podhradí, neboť je možné naopak prokázat postupné obepínání obou teritorií současně budovanými hradbami, k čemuž ovšem zřejmě nedocházelo dříve nežli ve druhé třetině 13. století (i v tomto ohledu jsou tedy nyní předkládané názory strážlivější, nežli názory některých předchozích badatelů). Přitom, jak již bylo připomenuto, důležitým impulzem pro transformaci suburbia ve středověké město byl přesun kolegiální kapituly do podhradí počátkem 13. století a následující velké stavební projekty (stavby hradeb, kostelů a klášterů).

Tato kapitola ovšem věnuje pozornost nejen sídelním změnám, ale také transformaci obyvatelstva do roviny skutečných měšťanů, k čemuž přispěla reinterpretační historických pramenů 13. století a paralely s vývojem jižně položené Vídně. Výklad přesvědčivě dokazuje, že k přerodu jistých skupin obyvatel v měšťany dochází v bratislavském prostoru sice řádově o dvě generace později, někdy ve 40. letech 13. století, jisté rysy jsou tu ovšem společné. I zde totiž nejvlivnější sociální skupinu představuje vrstva obdobná vídeňským ministeriálům („rytířským měšťanům“) neboli osobám

z okruhu širšího panovnického dvora. V bratislavském případě jsou to prokazatelně bývalí jobagióni, které jen doplňují cizí kupci a řemeslníci jako postupně se zde usazující hosté. Byli to v převaze rakouští Němci, ale také, jak naznačeno, lidé z jiných uherských regionů, případně i z Apeninského poloostrova a mohli mezi ně dokonce patřit i zde předtím usazené osoby, jak dokládá příklad jobagiona Wocha, obdarovaného panovníkem značnými pozemkovými majetky a povýšeného do stavu „královských hostů“. Komunita měšťanů se tedy v důsledku rozpadu hradskeho systému rodila z někdejších županových vazalů a nových „hostů“ začátkem 40. let 13. století (termín *civis*, pramenně doložený k roku 1243, je už tedy tehdy možné interpretovat v novém smyslu; časově i věcně zde tedy sledujeme jisté paralely i s jihomoravským Brnem). Komplexní metodický přístup vede k závěru, že s vrcholné středověkým městem, které dostává výsady od krále Ondřeje III. roku 1291, nelze počítat dříve nežli od druhé třetiny 13. století, přičemž příčinou pozdního privilegování mohl být s největší pravděpodobností význam Bratislavy pro místního župana, který jen pod tlakem doby musel ustupovat ze svých pozic.

Velmi pravděpodobně také vyznívají hypotézy, které se vyrovnávají, opět v širším historickém kontextu s dosavadními názory historiků a jazykovědců, s etymologií dobových názvů pro bratislavský hrad a které jsou obsaženy v uvozející kapitole k třetímu oddílu monografie. Kromě již zmíněného názvu Brezpurc, odvozeného od jakéhosi velmože Breslava (v přepisu německých kronikářů jako Preslava) a doloženého od 12. století, z něhož vznikly mladší český název Prešpurk a slovenský Prešporok, jde ještě o základ pro pojmenování hradu jako *Posoniensis* (v tzv. bratislavských análech k roku 1058 jako *castrum Poson*, v Kosmově kronice k roku 1108 jako *urbs Posen*). Tento název hradiště vznikl nejspíše ze jména muže bavorského původu Boso/Poso (nikoli tedy ze jména neznámého slovanského velmože Božan nebo Pošen), měkčeného ve slovanské výslovnosti na Požoň (z toho maďarský tvar Pozsony). Tato podoba pojmenování hradu vznikla nejspíše v první polovině 11. století.

Právě popsanou kapitolou se ještě monografie neuzavírá, v rámci předkládané recenze už však není ústrojně rozebírat podrobněji další kapitoly a podkapitoly třetího a čtvrtého bloku, jejichž obsah byl na základě výstižných názvů naznačen výše a které rovněž velmi ilustrativně doplňují hlavní linii výkladu. Přitom je vzhledem ke složité struktuře práce a účasti mnoha autorů pochopitelné, že se mnohé skutečnosti, nazírané v důsledku variabilních metodických přístupů z různých úhlů pohledů, musejí nutně v dílčích kapitolách či podkapitolách prolínat anebo případně znovu opakovat, jelikož však, byla editory prvního svazku Dějin Bratislavy věnována velká pozornost rozsahové uměření dílčích textů, podařilo se je integrálně zapojit do mozaiky komplexního výkladu, který opakováním některých jednotlivostí není nikterak narušován.

Orientaci ve všech textech umožňují navíc precizní jmenný a místní rejstřík, zohledňující přesně polohy, v nichž byly realizovány jak v samotné Bratislavě, tak i v okolí archeologické výzkumy (což zjevně nahrazuje nutnost uvádět konkrétní nálezové zprávy v seznamu využitých pramenů) a připojeny jsou rovněž přehledy využitých historických pramenů (v edicích) a literatury, obsažené na úctyhodných 37 stranách velkoformátové (A4) publikace. Uživatel samozřejmě najde i přehled využitých zkratk, jakož i seznam celkem 925 (!) barevných a černobílých vyobrazení, zařazovaných integrálně do textu. Na závěr je pak připojeno poděkování všem, kdo se zasloužili o vydání monografie (včetně nezbytné „technické“ základny) a seznam účastných autorů obohacený oproti běžným zvyklostem i výstižnou charakteristikou jejich dosavadní vědecko-výzkumné činnosti.

Ze všeho, co bylo na přecházejících řádcích řečeno, jistě vyplývá, že jde o příkladné, doslova až maximalistické, zpracování raných dějin jednoho z vybraných měst, totiž slovenské Bratislavy, které ovšem jistě může dobře posloužit jako modelové i při přípravě plánovaných monografií českých měst. Pro „zlehčení“ na závěr jen jedna poznámka – nevýhodou publikace je její formát, působící jisté problémy při zařazování do standardní knihovny, a také její značná váha, která může poněkud komplikovat „komfortní“ čtení.

Ludmila Sulitková

Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich, Folge 34. Adel, Burg und Herrschaft an der Grenze: Österreich und Böhmen. Beiträge der interdisziplinären und grenzüberschreitenden Tagung in Freistadt, Oberösterreich, vom 26. bis 28. Mai 2011. Hrsg. Klaus Birngruber und Christine Schmid unter Mitarbeit von Herwig Weigl. Linz 2012, 240 stran, množství fotografií a pérovek (mapky, plánky včetně historických, rekonstrukce, detaily), počítačové vizualizace a scanningy terénu. ISBN 978-3-85474-296-2.

Sborník příspěvků z interdisciplinárního a přeshraničního zasedání vzorně sestavili Klaus Birngruber, Christine Schmid a Herwig Weigl. Nepočítáme-li úvodní sdělení předmluvy prof. Karla Brunnera a editorů, mají početní převahu referáty účastníků z České republiky nad pěti články